

Марија АНДРИЋ*
Историјски институт
Београд

ТРГОВИНА И КРИЈУМЧАРЕЊЕ ДУВАНА ИЗМЕЂУ ВЕНЕЦИЈЕ И ОСМАНСКОГ БАЛКАНА

Апстракт: У раду се указује на поједине аспекте трговине дуваном између Венеције, Драча и Скадра. Значајну улогу у набавци дувана имали су трговци из Доброте, активно послујући у османској луци Драч. Наилазивши на проблеме током плаћања царинских такси, трговци су се за помоћ обраћали венецијанском конзулу у Драчу. Захваљујући извештајима које је конзул слао у Венецију, сазнајемо о набавци дувана у овој османској луци. С друге стране, трговци који су долазили из Скадра, али и поједини трговци из Бококоторског залива, бавили су се кријумчарењем дувана у Венецији. Како су њихове активности наносиле штету Венецији, неколико магистратура и надлежних функционера је предузимало одређене мере за сузбијање ове илегалне трговине.

Кључне речи: Венеција, дуван, трговина, Драч, Доброта, цариник за дуван, кријумчарење, Скадар.

Abstract: This paper presents some of the aspects of tobacco trade between Venice, Drač and Skadar. Merchants from Dobrota had an important role in supplying the Venetian Republic with tobacco. In order to do that, they traded in the Ottoman port of Drač. When encountering difficulties with the Ottoman customs officers, merchants from Dobrota could reach out to the Venetian consul in Drač for assistance. Owing to this consul's reports addressed to Venice, it is possible to reconstruct tobacco trade in Drač. On the other hand, merchants from Skadar, and some traders from the Bay of Kotor, tried to smuggle tobacco in Venice. Since smuggling activities could harm Venetian finances, some magistrates and officers in charge took necessary measures to repress illegal tobacco trade.

Keywords: Venice, tobacco, trade, Drač, Dobrota, customs officers, smuggling, Skadar.

* marija.andric@iib.ac.rs

Дуван потиче из Америке одакле је постепено преношен у европске земље. У почетку је био коришћен у медицинске сврхе, па му је приписивано својство лека против главобоље и разних других болести. Због своје релативне отпорности ова биљка је могла да се прилагоди различитим поднебљима, па је половином 16. века забележен и узгој ове биљке на европској територији. Коришћење дувана је постало распрострањеније од 17. века када почиње и активно да се тргује овом робом.¹ Током 17. века многе европске државе су у контроли набавке и продаје дувана виделе могућност повећања државних прихода. Први на Медитерану који је увео монопол над дуваном био је Португал. Након њега је то учинила Шпанија 1636, а затим и Француска 1661. године. Ове европске земље забележиле су пораст државних прихода након увођења монопола над дуваном. У периоду од 1730. до 1789. године монопол над дуваном доносио је Француској 15% зараде на укупни приход, док је енглеским финансијама потрошачки порез на дуван доносио приход у износу од десет процента.²

Половином 17. века власти у Венецији су почеле да разматрају увођење законског монопола над дуваном. Идеја је настала када је из Напуља стигао штампани акт о опорезивању дувана након чега су 1650. године чланови венецијанског Сената затражили од Магистрата за трговину (*Cinque Savi alla Mercanzia*)³ да подробно истражи трговину овом робом у Венецији. Прикупивши информације о увозу и извозу дувана из Венеције, чланови Магистрата су 1651. године дали свој одговор. Дошли су до закључка да је за четири године приход од пореза на увоз дувана износио отприлике 2.032 дуката (*con gli aggiunti e soldi per lira 2032*), док је приход од извоза за две године износио 650 дуката. Проблем је представљао обичај да се на балама не означава која врста дувана је упакована. Будући да им је вредност била другачија, од значаја је било обележити да ли се ради о дувану у листовима или праху (бурмут). Погрешно обележавање,

¹ Fernan Brodel, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII veka*, Књ. 1, *Strukture svakodnevnice: moguće i nemoguće*, Beograd 2007, 240–244.

² Marcello Caramagnani, *Le isole del lusso. Prodotti esotici, nuovi consumi e cultura economica europea, 1650–1800*, Torino 2010, 140–141.

³ Магистрат за трговину је био административни орган директно одговоран Сенату у Венецији. Основан је 1506, а од 1517. године постаје стална магистратура задужена за питања која се тичу трговине у Венецији: Maria Borgherini-Scarabellin, *Il Magistrato dei Cinque Savi alla Mercanzia dalla istituzione alla caduta della Repubblica*, Venezia 1925.

али и кријумчарење дувана, доносило је велике финансијске губитке.⁴ У оквиру наредног извештаја Магистрат за трговину је закључио да је могуће издати набавку дувана у закуп, на сличан начин као што је то учињено с увозом уља и малвазије.⁵

Уступање извесних права у закуп у средњовековним италијанским градовима је називано „апалат“ (*appalto*), а временом је ова реч почела да се користи како би означила давање у закуп извесних монополских права од стране државе. Ово је могло да подразумева право на „искоришћавање свих или неких фаза привредне делатности над једним артиклом, за извесно временско трајање, а под одређеним условима”.⁶ У венецијанској администрацији се јављају два термина за закуп. *Partito* је антички термин који се користио да значи „закуп“, док се у исте сврхе користила и реч *appalto* која се јавља у администрацији од 16. до 18. века. Сходно томе, грађанин или племић који је на јавној лицитацији изабран као закупца означавао се као *partitante*, *apaltador* или као предузимач – *impressario*, *imprenditore*.⁷

Чланови Магистрата за трговину су 1651. године почели да разматрају услове неопходне за издавање набавке дувана у закуп. Закупци би морали да издају јемство којим би се обавезали на исплату целокупног износа закупа. Такође, били би дужни да се договарају с власницима ботега (*bottega*)⁸ у којима би се продавао дукан. Одлучено је да нова одлука буде

⁴ Antonio Stella, „Il monopolio dei tabacchi nella Repubblica veneta“, *Anali di reale istituto tecnico e nautico di Napoli Giovan Battista della Porta*, Anno X (Napoli 1893) 3–41; Archivio di Stato di Venezia [=ASVe], Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Risposte, b. 154, cc. 168v–169 (19. април 1651).

⁵ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Risposte, b. 154, cc. 175v–176 (7. јун 1651).

⁶ Ambroz Kapor, „Apalt duhana u Dubrovačkoj republici“, *Starine JAZU* 51 (1962) 224.

⁷ Мирослав Бертоша сматра да, премда се у речницима ови термини означавају као синоними, постоји извесна правна градација међу овим изразима. Будући да се током 18. века ови термини у документима користе засебно, могуће је да нису апсолутни синоними: Miroslav Bertosa, „Tra pieceri e guadagni: “Erba santa” dall’uso all’abuso. Contributo alla storia del tabacco nell’Istria dell’Settecento“, *Atti XXXI* (2001) 20, напомена 35, 27, нап. 53.

⁸ Ботега је место где се продавала различита роба, али се у рано модерно доба користила и да значи студио у којем настају занатски производи. У 18. веку у Венецији су постојале ботеге у којима се служила кафа: <https://www.treccani.it/vocabolario/bottega/> (прегледано 25. 3. 2021); Andrea Caracausi, *Dentro la bottega. Culture di lavoro dentro una città moderna*, Venezia 2008; *La bottega del caffè. I caffè veneziani tra ‘700 e ‘900*, a cura di Danilo Reatto ed Elisabetta Dal Carlo, Venezia 1991.

објављена путем прогласа. У њему је требало назначити да је онима који немају дозволу за продају дувана забрањено да се баве овом трговином, под претњом казни.⁹ Два месеца касније ова магистратура је формулисала правила за увоз и извоз дувана. Позвани су продавци угледних ботеги како би се информисали о правилима и евентуално допринели допуни истих. Након тога Магистрат за трговину је издао још један проглас, саопштивши све уредбе којих је требало да се придржавају ботеге у којима се продавао дуван. Власници ботега који су желели да продају дуван морали су да се пријаве у канцеларији Магистрата за трговину како би њихове ботеге биле регистроване за продају ове робе.¹⁰

Сенат је 1657. године дао на јавну лицитацију (*publico incanto*) закуп дувана. Била је бирана особа која је понудила највећу суму, а целокупан износ закупа је морала да исплати држави, после чега би добила право да прикупља сав приход од продаје дувана у Венецији.¹¹ Током периода од 1654. до 1712. године донето је преко 200 декрета који су имали за циљ да уреде увоз и извоз дувана у Венецији.¹² Закуп дувана је од 1657. године издаван на пет година.¹³ У почетку је дуван био продаван на Тргу Светог Марка и у Гету.¹⁴

С временом се појавило и конзумирање дувана на јавним местима, па су и балкански трговци у Венецији уживали у овим обичајима. Тако је скадарски трговац Илија Луковић (*Elia Lucovich*) 1766. године пушио дуван у једној ботеги испод Нових прокуратија у Венецији, овом приликом користећи дугачку лулу (*pipa lunga da fumare*) – чибук. Други скадарски трговац Дервиш Зано Молини (*Dervis Zano Molini*) делио је с њим овај чибук на Тргу Светог Марка.¹⁵ Слично је било и у Дубровнику, када се 1727. године јављају „пипани“ – пушачи на лулу, а у другој половини 18. века коришћење луле се јавља и на јавним местима у Дубровнику.¹⁶ Како је уживање дувана постајао обичај неретко виђен у

⁹ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Risposte, b. 154, cc. 175v–176 (7. јун 1651).

¹⁰ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Risposte, b. 154, cc. 181v–182 (30. август 1651).

¹¹ M. Bertoša, „Tra pieceri e guadagni: “Erba santa” dall’ uso all’ abuso“, 27, нап. 53.

¹² A. Stella, „Il monopolio dei tabacchi nella Repubblica veneta“, 8.

¹³ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Seconda serie, b. 171, fasc. n° 3, *Arricordo per instituire la Vendita del Tabacco in Via d’Appalto* (1657–25. фебруар 1712).

¹⁴ M. Bertoša, „Tra pieceri e guadagni: “Erba santa” dall’ uso all’ abuso“, 14.

¹⁵ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Processi, b. 922 (29. новембар – 21. децембар 1766).

¹⁶ A. Kapor, „Apalt duhana u Dubrovačkoj republici“, 249.

бројним земљама на Медитерану, тако је и увоз ове робе посматран као уносан. У супротном, сви напори венецијанских представника и градских магистратура да тржиште у Венецији буде снабдевано овом робом не би ни били предузимани.

Трговина дуваном између Драча и Венеције

Пре него што укажемо на то како је функционисала венецијанска набавка дувана на османском Балкану, скренућемо пажњу на период појаве дувана на османској територији. Дуван је вероватно донет у Османско царство 1600/1601. године, како је забележио хроничар Ибрахим Печеви четрдесетих година 17. века. На територију османског Балкана дуван се проширио током прве две деценије 17. века. Уживање дувана се на Истоку углавном везивало за кафане, а ређе за постојање засебних места за продају. Конзумирање дувана је дуго оспоравано у османским интелектуалним круговима и оно је, заједно с гајењем ове биљке, законом забрањивано. Тек 1688. године укинута је свака забрана уживања дувана, заједно са забраном кафана.¹⁷

За потребе државног монопола Венеција је набављала дуван и на територији османског Балкана, посебно преко луке у Драчу. У улози набављача дувана у овој луци истицали су се венецијански поданици из области Боке Которске. Становници Бококоторског залива окарактерисани су 1782. године као „убичајени набављачи дувана“ (*soliti acquirenti de Tabacchi*) у Драчу.¹⁸ Активност бокешких трговаца у трговини различитом робом забележена је током већег периода венецијанске власти у овим крајевима. Након што је територија Боке Которске постала део Венецијанске републике, насеља попут Доброте, Котора и Пераста доживела су свој привредни развој. Венецијанска власт је постепено увидела могућност коришћења ових помораца за пренос робе, посебно

¹⁷ О појави дувана на османском Балкану видети: Александар Матковски, „Кон раната историја на тутунот на Балканскиот полуостров со посебен осврт на Македонија“, *Гласник на Институтот за национална историја* 2–3 (1966) 135–179; Александар Фотић, „(Не)спорно уживање: појаве кафе и дувана“, у: *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, прир. Александар Фотић, Београд 2005, 261–301; Aleksandar Fotić, „The Introduction of Coffee and Tobacco to the Mid-West Balkans“, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* 64/1 (2011) 89–100.

¹⁸ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 666 (6. мај 1782).

жита са османског Балкана. Решивши да их подржи у овим активностима, Венеција им је дала посебан статус поморских насеља и одређене привилегије. Међу последњима, 1717. године, ове повластице је добила Доброта чији су становници током 18. века имали посебан значај у набавци дувана за државни монопол. У архивској грађи пронађена су имена великог броја активних поморских трговаца пореклом из Доброте. Око 100 породица из овог бокешког насеља трговало је различитом робом. Њихови представници су организовали пловидбе делујући као патрони и капетани. Две породице из Доброте, Ивановић и Трипковић, имале су сталне представнике за трговачке послове у Драчу. Осим њих, у трговини су биле активне и породице Каменаровић, Радимири, Маровић, Моро, Андрић, Илић, Косовић, Радонићић, Милошевић, Дабиновић, Томић и Миловић.¹⁹

Трговци из Доброте су у Драчу набављали дуван као представници државног закупа (*General Impresa*) и њих је за овај посао задуживао главни државни закупач (*Impresario Generale*) у Венецији. У Драчу су долазили с писмом препоруке закупца и с њим се представљали венецијанском конзулу. Ово писмо им је служило као доказ да су склопили договор са закупцем у Венецији и да у његово име набављају дуван у османској луци у Драчу.²⁰

Током 18. века Драчу је био једна од значајнијих османских лука на Балкану. Представљао је транзитни центар за робу која је са Балкана извозена у италијанске луке на Јадрану. У циљу одржавања трговине с Османским царством, венецијански конзул у Драчу је заговарао размену робе између Леванта и Венеције.²¹ У Драчу су издаване бродске исправе

¹⁹ Miloš Milošević, „Neki aspekti privrede Boke Kotorske u doba mletačke vladavine (1420–1797)“, u: *Pomorski zbornik povodom 20-godišnjice dana mornarice i pomorstva Jugoslavije, 1942–1962*, ur. Novak Grga i Vjekoslav Maštrović, Zagreb 1962, 1785–1817.

²⁰ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 666 (19. децембар 1782).

²¹ Конзул у Драчу је 1699. године дефинисан од стране Магистрата за трговину као венецијански представник који спада у категорију „нижих конзула“. За разлику од конзула у Алепу или Каиру, особа која је вршила исту функцију у Драчу посматрана је као „представник венецијанске нације“. Био је у обавези да штити интересе венецијанских поданика у Драчу. Према венецијанским уредбама, конзули нису смели да имају интереса у трговини, па им је било забрањено да се баве трговачким пословима. Конзул је одржавао дипломатске везе с османском влашћу у Истанбулу и с њима преговарао око трговачких услова у Драчу. Могао је да одлази у дипломатске посете Истанбулу и по завршетку венецијанско-османског ратног сукоба, како би ближе дефинисао мировне договоре који су се

и убиране конзуларне таксе за целокупно подручје Бара, Скадра, Бојане и других околних османских лука.²² Венецијански конзул у Драчу је информисао врховну управу о трговини венецијанских поданика путем писаних извештаја, а када би нека наредба стигла из Венеције у Драч конзул је морао да контролише да ли је млетачки трговци поштују.²³ Из поменутих извештаја стичемо увид у неке аспекте трговине дуваном у Драчу, проблеме на које су наилазили трговци са територије Венецијанске републике, као и напоре које је конзул предузимао како би заштитио њихова права и обезбедио повољне услове за набавку дувана. Да би све то постигао, конзул је морао да одржава добре односе с османским представницима, а најчешће је морао да преговара с османским цариником за дуван.

Пре него што се фокусирамо на анализу услова у којима су венецијански поданици набављали дуван у Драчу, потребно је да кажемо понешто и о османском царинском систему. Османско царство је имало неколико царинских зона. Центар једне царинске зоне је могла бити значајна лука, али и неко стајалиште на трговачким путевима. Наплату царине на османској територији обављали су емини, повереници за царину. Емин је наплаћивао увозне и извозне таксе на робу која је прелазила османску границу или одлазила из једног царинског подручја у друго, унутар османске државе.²⁴ Њихове службе су ближе одређиване додавањем других речи, па је тако главни царински емин и управник царинарнице називан „ђумрук-емин“. Османске царинике је могла да поставља држава, најчешће покрајински дефтердари, па су овако именовани емини били државни службеници који су у име државе

односили на трговину. О служби венецијанског конзула у Драчу видети: Cristian Luca, „The Dynamics of Commercial Activity in the Ottoman Port of Durazzo during the Consulate of Zorzi (Giorgio) Cumano (1699–1702)“, u: *Small is Beautiful? Interlopers and Smaller Trading Nations in the Preindustrial Period. Proceedings of the XVth World Economic History Congress in Utrecht (Netherlands) 2009*, Eds. Markus A. Denzel, Jan de Vries and Philipp Robinson Rössner, Stuttgart 2011, 177–200; Rossana D’Alberton Vitale, „La scala di Durazzo negli anni del console Rosa (1705–1733)“, *Studi veneziani* n. s. 33 (1997) 225–245.

²² Miloš I. Milošević, „Nosioци поморске привреде Доброће прве половине XVIII вијека“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru VIII* (1959) 113.

²³ R. D’Alberton Vitale, „La scala di Durazzo negli anni del console Rosa (1705–1733)“, 225–245.

²⁴ *An Economic and Social History of Ottoman Empire (1300–1914)*, vol. 1, 1300–1600, eds. Halil Inalcik and Donald Quataert, Cambridge 1994, 195.

убирали таксе.²⁵ Такође, приходи на скелама су могли бити издавани у закуп (илтизам). Од краја 17. века, илтизам је постао најчешћи начин за прикупљање дажбина у провинцијама. Закупац је на одређени период могао да закупи једну фискалну јединицу (муката) која је могла бити царина, солана, скела, рудник и разни други извори прихода.²⁶ Закупљивање је функционисало паушално, па су закупци унапред давали одређен износ новца Порти. Ови закупници су често били угледни људи, аге и бегови. Након обављеног закупа они би на скелу послали своје емине, забите (официр) и ћатибе (писар, чиновник) који би се побринули за прикупљање царинске таксе. Емин које је именован на овај начин био је закупников чиновник, а држава је могла да поред њега постави и царског емина који би контролисао рад ових чиновника.²⁷ Особе задужене за прикупљање царинских такси у лукама биле су у обавези да воде царинске регистре (*gümrük defterleri*) у којима су бележили бродове, морнаре, трговце, робу и цене.²⁸

У једној царинској зони царина је плаћана само једном.²⁹ Као потврду да су платили таксу трговци су добијали признаницу, тескеру (*eda tezki-resi*). Царине су вариране у зависности од врсте робе, а наплаћиване су у складу с процењеном вредношћу (*ad valorem*) одређене робе. У 16. веку су страни трговци на османској територији плаћали таксе у износу од 5%, а појединим европским државама су постепено умањиване извозне таксе. Питање дубровачке царине је решено 1521. године када је одређено да се Дубровачкој републици наплаћују царинске таксе у износу од 2%.³⁰ Крајем 16. века енглеским трговцима су наплаћиване таксе у износу од 3%. Од почетка 17. века 3% је наплаћивано и холандским трговцима, а

²⁵ Seid Traljić, „Trgovina Bosne i Hercegovine s lukama Dalmacije i Dubrovnika u XVII i XVIII stoljeću“, u: *Pomorski zbornik povodom 20-godišnjice dana mornarice i pomorstva Jugoslavije, 1942–1962*, ur. Novak Grga i Vjekoslav Maštrović, Zagreb 1962, 342–343.

²⁶ Haim Gerber, „Muḳāṭ‘a“, u: *The Encyclopaedia of Islam, New Edition*, vol. VII, *MIF-NAZ*, Eds. P.J. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel and W.P. Heinrichs, Leiden 1993, 508; *Историја Османског царства*, прир. Робер Мантран, Београд 2002, 430–431; Kate Fleet, „Tax-farming in the Early Ottoman State“, *The Medieval History Journal* 6/2 (2003) 249–258; *Историја Османског царства*, 55–66.

²⁷ Seid Traljić, „Trgovina Bosne i Hercegovine“, 342–343.

²⁸ Linda T. Darling, „Ottoman Customs Registers (Gümrük Defterleri) as Sources for Global Exchange and Interaction“, *Review of Middle East Studies* 49/1 (2005) 3–22.

²⁹ *An Economic and Social History of Ottoman Empire (1300–1914)*, 197.

³⁰ Тома Поповић, *Дубровник и Турска у XVI веку*, Београд 1973, 127–128.

француским од 1674. године.³¹ За разлику од њих, венецијански трговци су морали да плаћају таксе у износу од 5%.³²

Пре него што би царински службеник дошао у Драч морао је да се представи венецијанском баилу (*bailo*, посланик) у Истанбулу. Цариник би затим од баила добио писмо препоруке (*lettera raccomandatoria di S. E. Bailo alla Porta ottomana*) насловљено на венецијанског конзула у Драчу. Њиме је баило потврђивао да се ради о легитимно изабраном царинику за дуван. С једним таквим писмом су 1764. године у Драч стигли нови цариници за дуван (*Giumbruzi, Doganieri de Tabacchi*), а један од њих, Сулејман-ага (*Soliman Agà*), по други пут се нашао на овој служби након што га је у Драч упутио главни закупац царине у Истанбулу.³³ Нови цариник за дуван Сакирли Ахмед-ага (*Sachirli Acmet Agà*) је 1771. године такође стигао у Драч с баиловим писмом.³⁴ Баило је у Истанбулу 1782. године написао писмо конзулу Ђузепеу Капријати у којем га је обавестио о смени цариника за дуван и о избору новог службеника за ову позицију у Драчу.³⁵ Ипак, овај дугогодишњи обичај није био у потпуности поштован у годинама крајем 18. века. Венецијански конзул Ђовани Алесандро Марија Морана је 1792. године обавестио Магистрат за трговину у Венецији да је у Драч стигао нови цариник за дуван без баиловог писма. У свом извештају је нагласио да се последњих година овај обичај све више запоставља. Желећи да испоштује ово правило, венецијански конзул му је затражио на увид документа која га потврђују као законски именованог цариника за дуван. Осим што је одбио да му покаже било какве исправе, цариник се и увредио на овај захтев. Како трговци нису пружили отпор поводом овог догађаја, венецијански конзул је самостално послао писмо баилу у коме га је известио о овоме.³⁶

³¹ Mübahat Kütükoğlu, „Ahidnames and Trade Pacts“, u: Eds. Kemal Çiçek, Ercüment Kuran, Nejat Göyünç, Halil İnalçık, İlber Ortaylı and Güler Eren, *The Great Ottoman-Turkish Civilization 2, Economy and Society*, Ankara 2000, 207–219.

³² Kenneth Meyer Setton, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia 1991, 233.

³³ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665 (17. март 1764).

³⁴ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665 (23. јун 1771).

³⁵ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 666 (3. август 1782).

³⁶ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 666, fol. N°21 (25. 2. 1791. *more veneto*). Календарска година у Венецији је почињала 1. марта.

Извештаји венецијанског конзула у Драчу бележили су износе царинских такси на дуван. Често је венецијански конзул морао да набавља писану гаранцију да венецијанским поданицима неће бити наплаћиван износ већи од утврђене таксе. Закупци царинског ђумрука и царског прихода за дуван Мустафа ефендија и Хусејин-ага (*appaltatori della Dogana e Miri del Tabacco, Mustafà Aga e Chussein in società*) издали су 1761. године један овакав документ. У њему су назначили да сви трговци из Доброте који буду долазили у Драч и на скелу на реци Ишми (*Issim*) које су под њиховом надлежношћу, до марта месеца наредне године неће морати да плаћају царинску таксу на дуван већу од четири паре³⁷ по оки (*occha*)³⁸. Ово је било загарантовано уколико исту буду плаћали у монетама попут цекина (*zecchino*, венецијански златник), талира (*talari*, сребрна крупна монета), *zingirli*, *findik*, *zerri mahbup*³⁹, грошевима (*piastre*, сребрни новац) или золотама (*iselotte*, крупан сребрни новац Аустрије и Пољске).⁴⁰ Под овим условима, документ је гарантовао да венецијански трговци и капетани неће бити приморавани да плаћају већу суму.⁴¹ Међутим, до промене износа таксе је дошло 1762. године. Ферманом који је био упућен кадији Драча наређено је да се венецијанским трговцима наплаћује глоба у износу од шест пара по оки дувана.⁴² Ова одлука је допринела незадовољству венецијанских поданика који су престали да долазе у Драч по дуван. Приметивши ово, велики цариник из Истанбула Мехмед-ага (*Meemet Agà Gran Doganiere*) затражио је 1763. године од

Све године у фуснотама „према венецијанском начину рачунања времена“ биће наведене с знаком *more veneto*, односно *m.v.* у скраћеној варијанти.

³⁷ Пара је био сребрни новац крупнији од аспре и стигао је из Египта. У оквиру кануннаме Дамаска за 1548. годину наводи се да једна пара вреди две аспре. Пара се помиње и у Босни 1566. године: Вук Винавер, *Преглед историје новца у југословенским земљама (XVI–XVIII век)*, Београд 1970, 58; Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge 2000, 173–178.

³⁸ Ока је била мерна јединица за тежину и износила је 1,28 килограма: S. Traljić, „Izvoz bosanske robe preko splitske luke u 18. stoljeću“, u: *Pomorski zbornik društva za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije*, knj. 3, Zadar 1965, 818, нап. 24.

³⁹ *Zingirli*, *findik* и *zerri mahbup* су били златан новац: Ş. Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, 167.

⁴⁰ В. Винавер, *Преглед историје новца*, 59–61, 154, 199.

⁴¹ „[...] ed altri che caricassero alle Scale di n[ost]ra Giurisdizione cioè Durazzo e Issim no gli sarà preso che quattro parà all’occa a condizione di ricever ogni qualunque moneta sian’ cec[chi]ni, talari, zingirli, funduq, zern mahbub, piastre e isolotte al loro corrente valore e senza discapito [...]“: ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665 (новембар 1761).

⁴² ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665 (јун 1762).

баила Пјетра Корера да се код венецијанског конзула у Драчу заузме за повратак трговаца.⁴³ Без обзира на ферман донет у доба баила Корера, венецијански трговци у Драчу нису плаћали таксе на дуван веће од пет пара по оки. Не знамо од када и колико година није поштована одлука о новом износу царинске таксе, али из писма баила Бартоломеа Граденига сазнајемо да је око 1776. године то био случај. Баило је ове године затражио да на Порти буде издат ферман којим би се утврдиле царинске таксе на дуван у наредне две године. Након његове интервенције цариник у Истанбулу (*Gran Doganiere di Costantinopoli*) је издао документ којим је поново одређена царинска такса за дуван у Драчу у износу од пет пара по оки.⁴⁴ За одржавање ове таксе залагао се и венецијански представник у Драчу, Алесандро Албергети. Он је 1782. године затражио документ препоруке из Венеције како би продужио правноснажност ове одлуке.⁴⁵ Царинска такса је могла бити повећана и с обнављањем закупа. Тако је 1792. године баило обавестио конзула у Драчу о плановима цариника у Истанбулу за издавање царине дувана у закуп за суму већу од претходних година. Баило је претпостављао да би након овога новим ферманом дажбине биле повећане на шест пара по оки.⁴⁶ Није било ни ретко да цариник за дуван покуша да добије већи износ од оног који је законски утврђен као такса. Венецијански трговци су се успротивили једном оваквом покушају из 1796. године. Тада је цариник тврдио да, осим пет пара за таксу, трговци морају да му плате још две паре по оки, а које су обично плаћали скадарском паши. Како је венецијански конзул објаснио царинику да трговци нису у стању да плате већи износ од пет пара по оки, издата је потврда да неће бити у обавези да плаћају више.⁴⁷

Неретко су османски цариници присиљавали трговце из Доброте да купују већу количину дувана од неопходне. Када су Рафаел Ивановић и Ђузепе Трипковић 1767. године дошли из Доброте с планом да набаве 4.500 бала дувана, цариник је покушао да их натера да откупе више од

⁴³ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665 (19. јануар 1762. *m. v.*).

⁴⁴ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665, fol. №112 (14. август 1776; 8. септембар 1776).

⁴⁵ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 666, fol. №229 (6. мај 1782).

⁴⁶ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 666 (8. јун 1792).

⁴⁷ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 666 (25. децембар 1796).

уговорене суме. Интервенција конзула Андрее Фонтане у њихово име уродила је плодом, па је цариник одустао од своје намере. Пославши трговца из Тиране Зејнел башу Аликуртија (*Zeniel Bassa Alicurti mercante Tiranese*), цариник је затражио и да лично разговара с трговцима из Доброте како би их уверио да су слободни да наставе своју набавку.⁴⁸ Међутим, иста ситуација се поновила наредне године. Цариник хаџи Јусуф-ага (*Doaniere de Tabacchi Azi Issuf Agà*) је 1768. године затражио од млетачких трговаца Зорзија Збутеге и Антонија Мањарина да купе додатних 400 и више бала дувана. Неуспешни су били конзулови напори да убеди цариника како су његови поступци „равни насиљу“. Упутивши конзулу претње смрћу, Јусуф-ага је у разговору истакао и да је он „једини господар скеле“. Како би спречио да млетачки трговци претрпе додатну штету, конзул је о овоме упозорио тек пристиглог трговца из Доброте, Томаза Радимирија, након чега је трговац отишао за Валону.⁴⁹ Непријатељско понашање овог цариника се наставило и у наредном месецу. Када је Лука Дабиновић дошао из Доброте по товар жита, био је присиљаван да купи и 100 бала дувана. Претпостављамо да су се овакви проблеми понављали јер је венецијански конзул 1767. године обавестио власти у Венецији о поступцима овог цариника.⁵⁰ Ово је довело до тога да су трговци из Доброте престали да долазе у Драч по дуван. Ипак, Јусуф-ага се крајем 1768. године интересовао код венецијанског проконзула Алфонса Пенса о поновном доласку млетачких трговаца у Драч. Како су ови трговци били приморани да набављају више робе него што им је било неопходно за једну сезону, вишак дувана су сместили у магацине, па нису имали потребе за новом набавком.⁵¹ Пишући 1770. године о општем стању трговине у Драчу, конзул Андреа Фонтана је образложио порекло овог проблема. Цариници у Драчу су имали обичај да присиљавају венецијанске трговце да сваке године купују 18.000 бала дувана наводећи да им је то право дато хуџетом из 1761. године. За овај документ, конзул Фонтана наводи да никада није био доказан као легалан. Узрок оваквим поступцима били су добри усеви и велике количине дувана за продају због којих су цариници желели додатну зараду. Како

⁴⁸ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665, fol. N°5 (19. октобар 1767).

⁴⁹ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665 (25. јануар 1767. m. v.).

⁵⁰ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665 (12. фебруар 1767. m. v.).

⁵¹ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665 (6. октобар 1768).

би предупредили овакве поступке османских цариника, венецијански конзули су сваке године тежили да набаве потврде да присилне куповине неће бити.⁵² Исти преговори су поново вођени 1770. године,⁵³ али су се наставили и у наредном периоду. Алесандро Албергети, венецијански представник у Драчу пред избор новог конзула, 1782. године је овим поводом упутио молбу Венецији да му се пошаљу неопходна документа како би од цариника могао да затражити потврде да венецијански трговци неће трпети насиље ове врсте.⁵⁴ С овим проблемом млетачки трговци су наставили да се суочавају и у последњој деценији постојања Венецијанске републике. Обавестивши ванредног провидура Котора да је обавио све неопходне преговоре с управницима и цариницима Драча, конзул је 1791. године у свом писму закључио да се не нада позитивном исходу због искуства у преговорима с османским функционерима.⁵⁵

Често су венецијански конзули, канцелари у Драчу и баило у Истанбулу својим писмима преносили импресије о новом царинику за дуван и сарадњи с истим. Тако је конзул Антонио Фонтана писао о несугласицама које је имао с цариником за дуван током 1768. године. За тадашњег цариника хаџи Јусуф-агу, венецијански конзул је рекао да је „најпохлепнији од свих дотадашњих цариника у Драчу“. Истакавши његово албанско порекло по рођењу, конзул је нагласио да је његова служба у Драчу „супротна султановој одредби према којој цариници дувана у овој луци не смеју бити албанског порекла“. ⁵⁶ У извештају упућеном баилу конзул је описао како у разговору с овим цариником „мудрост не помаже, као ни лепе речи, образложења, позивање на свете капитулације и снажне фермане“, нагласивши и да је од овог цариника добијао претње.⁵⁷ С друге стране,

⁵² ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665 (11. фебруар 1769. m. v.).

⁵³ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665 (5. септембар 1770).

⁵⁴ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 666, fol. N°229 (6. мај 1782).

⁵⁵ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 666, *Copia dell' Articolo di lettera num. 4 scritta a N. H. E. Gaetano Minotto Provveditore Estraordinario di Cattaro* (27. март 1791).

⁵⁶ „[...] non vi fù si insidiosa alla scala come il p[rese]nte Doaniere p[er] essere di nascita albanese contraria al istituz[i]one d[e]l Sultano, che vieta p[er] Doaniere de Tabacchi a q[ues]ta scala albanesi [...]“: ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665 (28. јануар 1767. m. v.).

⁵⁷ „[...] Col stesso Ottomano non servono desterità buone grazie, e ragioni, ne tampoco le sacre capitulaz[i]oni di Pace ne li robustiss[i]mi firmani, ma bensì la sola di lui

у писмима венецијанских конзула и баила наилазимо и на белешке о доброј сарадњи с османским службеницима у Драчу. Такви односи су забележени 1771. године када је закупац царине за дуван послао новог царинског службеника Сакирли Ахмед-агу (*Sachirli Acmet agà*). Емин је стигао у Драч с баиловим писмом у којем га је овај описао као особу склону истини и правди која би требало позитивно да утиче на пословање венецијанских поданика. Убрзо је конзул Алфонсо Пенсо известио Магистрат за трговину о новом царинику, оценивши га као „културну и часну особу“.⁵⁸ Алесандро Албергети, који је 1779. године био на позицији канцелара конзула, истакао је добру сарадњу с тадашњим повереником за царину дувана. Окарактерисавши га као „галантну особу“ (*galantuomo*), Албергети је истакао његово мирно пословање с бокешким трговцима који су долазили у Драч.⁵⁹ Још једном је Алесандро Албергети 1781. године известио Венецију о доброј сарадњи с царинику за дуван у Драчу. Те године је куповина дувана мирно обављена захваљујући добрим и пријатељским односима између цариника и венецијанских поданика. Изразивши свој страх о смени царинских службеника, замолио је Магистрат за трговину да садашњег повереника за царину дувана препоручи баилу како би га он заштитио, а царина не би отишла у друге руке, на штету Венеције.⁶⁰ Конзул

preotenza con alquanti sicari che tiene, e minaccevole anco verso questa Divotiss[im] a Publ[ic]a Figura [...]”:ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665 (28. јануар 1767. м. в.).

⁵⁸ „[...] Muttatosi l’Affittatore de Tabacco in Costan[tino]poli è stato appoggiato l’appalto di q[ue]sta scala ad Hali agà, il quale ha tosto spedito giorni sono a questa parte Sachirli Acmet agà per Doganiere accompagnato con lettera di S.[ue] E.[ccellenze] Bailo alla Porta ch’è stato assicurato dal sud[ett]o Hali agà, che sarebbe l’istesso p[er] riuscire profitevole a V[ene]ti Sudditi, e che non sarà a med[esi]mi usata ingiustizia alcuna, si ne’ Dazzi, che in ogni altro di loro interesse, come pure degnaran[n]o di rilevare l’E.E.[ccellenze] V.V.[ostre] dall’inserta copia. Veram[en]te nel breve periodo di g[ior]ni sei di dimora a q[ue]sta parte del sud[ett]o Doganiere lo ho rilevato tale, quale S. E. sud[ett]o mi cen[n]a sembrandomi un uomo civile, ed onorato, facendomi sperare, ch’il com[m]erzio dal cor[re]nte an[n]o dovesse riuscire pacifico stante le replicate prom[m]esse dattemi nelli abbocamenti eseguiti frà me ed esso lui, di non voler che li sudditi abbiano a pagare più del solito Dazzio di parà cinque p[er] occha [...]“: ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665 (23. јун 1771).

⁵⁹ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665, fol. N°167 (22. април 1779).

⁶⁰ „[...] Mi dò l’onore d’umilliare all’E.E.[ccellenze] V.V.[ostre] la p[rese]nte riverentiss[i]ma per rispettosam[en]te rassegnare a di loro Venerata cognizione, come, grazia Dio Sig[no]re, ancho in quest’anno ho la consolazione di veder placidam[en]te

Капријата је 1783. године обавестио Венецију о доласку новог емина за царину дувана. О њему је имао само речи хвале, па је тако написао да је веома способан и поштен, за разлику од свог претходника. Навео је и да ће се потрудити да с новим емином оствари пријатељске односе на погодан начин, додељујући му поклоне, све зарад његове мирне сарадње с венецијанским поданицима.⁶¹

Због значаја који је трговина дуваном преко Драча имала за венецијански монопол конзулат у Драчу је обавештавао Магистрат за трговину и о успесима које су имали усеви на османским територијама. Проконзул Франческо Бруни је 1764. године обавестио о великој немаштини која је те године наступила. Због лоше године једини дуван из драчког подручја и околине који је био на располагању трговцима био је онај који је преостао од претходног рода.⁶² У извесним ситуацијама је ово свакако утицало на измену цене дувана. Тако је 1781. године цена дувана била 20 аспри по оки, за пола аспре више од претходне године. Ово је било проузроковано сушом која је трајала месец дана и смањила усеве.⁶³ Наредне године Ђузепе Капријата је обавестио Венецију о великој суши која је учинила да те године листови дувана буду јако слаби и да целокупан принос буде мањи. Због овога су продавци дувана тражили да цена не буде испод 28 аспри по оки. Како заступник у царини за дуван (*Agente della Dogana de' Tabacchi*) није

terminato il commercio de Tabacchi a questa scala, ed essere li Sudditi di V.V.[ostra] E.E.[ccellenza] del Canal di Cattaro, acquirenti del genere stesso, passati con questo Doganiere di buonissima armonia, e congedati dallo stesso con vera amicizia. Supplicano li stessi la Magnanima Bontà di V.V.[ostre] E.E.[ccellenze] raccomandarli alla valida protezione dell'Eccellentissimo Bailo in Costantinopoli, acciò godino l' stesse prerogative anco in avvenire, perchè di usi, che sia la Dogana medesima passata in altre mani, onde non abbiano da soffrire quei disturbi, che purtroppo, nell'anni adietro hanno sofferto, come sono a cognizione dell'E.E.[ccellenze] V.V.[ostre] [...]“: ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665, fol. N° 213 (26. април 1781).

⁶¹ „[...] Stimo conveniente d'assoggettare pure à medesimi nel tempo stesso, che a 30 Luglio ultimo scorso giunse in questa un nuovo Emin di questa Dogana de' tabacchi, spedito da Cos[tantino]poli da quello Gran Doganiere il quale dismostra maggiore capacità, e valore del Precessore Suo dell'anno decoroso. Procuro di coltivare la di lui buona amicizia e corrispondenza ne' modi i più convenienti, fino con adattati generosi regali, per gli utili oggetti contemplati nella desiderata sua buona amministrazione, a favore de' Nazionali acquirenti il genere stesso [...]“: ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 666 (21. август 1783).

⁶² ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665 (28. јануар 1763. m. v.)

⁶³ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665, fol. N°215 (14. октобар 1781)

хтео да се ангажује око спуштања цена, венецијански конзул је морао да самостално делује по овом питању. Капријата се заузео да дође до смањења цене на 24 ½ аспри по оки. Обавестио је власти у Венецији да ће прве пошиљке дувана каснити, како због лоше године и проблема око цена, тако и због пометњи које је изазвао долазак скадарског паше.⁶⁴ Венецијански конзул је 1793. године јавио да квалитет дувана не задовољава мерила државног монопола. Због суше која је трајала четири месеца дошло је до слабијег рода. Ово је допринело и да османски трговци траже измену цене која је била установљена на 26 аспри по оки дувана. Њихови захтеви су били изричит и нису желели да продају дуван за цену испод 33 аспре по оки.⁶⁵ Било је и година када је дуван родио знатно више од очекиваног. Тако је за 1795. годину забележено да се род османског дувана (*prodoto de Tabachi in quest'Albania*) повећао за разлику од претходне године.⁶⁶

Кријумчарење дувана у Венецији

Свако кријумчарење у основи представља супротстављање царинском систему. Да би се избегло плаћање царине на дуван, роба једноставно није бележена на товарном листу (*polizza di carico*).⁶⁷ На тај начин није пријављивано доношење дувана на венецијанско тржиште, а надлежни

⁶⁴ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 666 (19. децембар 1782).

⁶⁵ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 666 (30. децембар 1793).

⁶⁶ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 666 (14. септембар 1795).

⁶⁷ Товарни лист или признаница (*polizza di carico*) је документ који је у Венецији служио за евиденцију пристигле робе и наплату царине. На њему је бележена врста, квантитет и квалитет робе која се превозила. Осим ових података, на овом документу је морало бити записано и име особе која је робу утоварила, као и име особе која робу треба да прими. Међу подацима који се тичу самог пловила, било је потребно убележити име и порекло капетана, назив и тонажу брода, као и место поласка и одредиште. На њој је увек била записана и цена закупа, а на маргинама количина робе. Товарни лист се издавао као налог и водио се на име носиоца товарног листа, односно особе која га подноси (*presentador della polizza di carico*) или на име неке друге наведене особе. Морао је бити састављен у четири примерка – за бродовласника, капетана, товариоца и особе која прима робу: *Dizionario universale ossia repertorio ragionato di giurisprudenza e questioni di diritto dell'avvocato Filippo Carillo*, tomo IX, Venezia 1839, 274.

у лукама нису знали за постојање ове робе на бродовима. Трговци су скривали дуван у магацину брода међу робом пријављеном за царинење. Пишући о проблемима кријумчарења дувана у млетачкој Истри, Карло Бернардели је 1778. године изнео неколико својих сумњи. Он је сматрао да се кријумчарењем дувана највише баве морнари на малим бокешким и албанским тартанелама (*tartanella*, мањи рибарски брод). Навео је и да кријумчарење дувана доводи до угрожавања венецијанског санитарног система. Како дуван није био бележен у товарном листу, није се обављала његова дезинфекција, што је и одговарало трговцима који су кријумчарили дуван јер у том случају нису губили време током којег би се обављало раскуживање дувана у лазаретима. Ипак, због тога је постојала опасност да листови дувана у себи сачувају клице разних заразних болести.⁶⁸

Венецијанска управа је предузимала разне мере како би спречила илегалну трговину дуваном.⁶⁹ Закупац дувана (*appaltatore*) је имао право да ангажује особе задужене за контролу над кријумчарењем дувана. Такви службеници су називани *spadaccini*, били су наоружани мачевима (*spada*) и патролирали су организовани у ескадрилама (*squadriglie*)⁷⁰. Осим дувана, надгледали су кријумчарење соли и друге робе од значаја за државне финансије. Имали су своје капетане и поверенике који су им помагали у том послу. Њихови повереници су тајно проверавали посаду озлоглашених барки и бродова који су издржавали карантин пре свог доласка у венецијанску луку. На сличан начин су били ангажовани и повереници Управника жбира (*Capitan grande*). Жбири су били врста градске полиције који су, заједно с њиховим управником, били директно одговорни Већу десеторице (*Consiglio dei Dieci*). Ови повереници су, заједно са жбирима, надгледали трајекте, градске смештаје, кафане и разна озлоглашена места. У борбу против кријумчарења разне робе били су укључени и Државни истражитељи (*Inquisitori di Stato*).⁷¹

⁶⁸ М. Bertoša, „Tra piaceri e guadagni“, 24.

⁶⁹ Furio Bianco, „Ribellismi, rivolte antifiscali e repressione della criminalità nell’Istria del ’700“, *Acta Histriae* III (1994) 149–164; Furio Bianco, „La frontiera come risorsa. Il contrabbando di tabacco nella Repubblica di Venezia in età moderna“, у: *Mobilità spaziale et frontières - Räumliche Mobilität und Grenzen*, „Histoire des Alpes – Storia delle Alpi – Geschichte der Alpen“ 3 (1998) 213–226.

⁷⁰ Ескадрила је мања јединица од барем четири пловила: <https://www.treccani.it/vocabolario/squadriglia/> (прегледано 25. 3. 2021).

⁷¹ Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia 1829, 608; Paolo Preto, *I servizi segreti di Venezia. Spionaggio e contraspionaggio ai tempi della Serenissima*, Milano 2010, 423–429.

Неке пријаве кријумчарења су додељиване Магистрату за трговину како би чланови пружили своје мишљење, док су истраживање обављале друге магистратуре. Тако је једна пријава кријумчарења дувана коју је 1678. године поднео подзакупац дувана (*sotto apaltator del tabacco*) прослеђена овој магистратури на процену, али су процес у вези са случајем, према њиховом упутству, формирали државни адвокати (*Avogaria di Comun*).⁷² Сенат је 1723. године изабрао Магистрат за трговину као суд с пуном надлежношћу за контролу и кажњавање кријумчарења дувана.⁷³

Кријумчарење су најчешће пријављивале особе ангазоване за контролу трговине, али и анонимни доушници. Једну пријаву против скадарских трговаца поднео је 1731. године инспектор закупа дувана Пјетро Питери (*Pietro Pitteri ispettore del partito del tabacco*). Вршећи проверу брода Изепа Николија из Анконе на коме су дошли ови трговци, Питери је пронашао шест сандука, шест кофа и четири фагота дувана који нису били пријављени.⁷⁴ Анонимни доушници су најчешће биле особе које су надгледале разна места у Венецији, па су на тај начин могле да открију уколико неко планира било какву радњу противну законским одредбама. Једна оваква особа од поверења (*persona confidente*) обавестила је 1746. године агента закупца дувана (*Agente del Partito del Tabacco*) да неколико муслиманских трговаца планира недозвољену продају дувана. О овоме су затим били обавештени Инквизитори за таксе (*Inquisitori sopra Dazi*) од којих су жбири добили упутство за привођење трговаца. Стражаривши испред цркве Сан Анђело у Венецији⁷⁵, жбири су пронашли осумњичене

⁷² Функцију подзакупца је имала особа којој је главни закупца дувана давао у закуп један део извођења послова. На овој позицији је био Бенедето Силвестрони када је приметио и пријавио нелегалну продају дувана којом се бавио скадарски трговац Зенил/Замил/Џамил? (*Zenil/Zamil Turco di Scutari*). ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Risposte, b. 159, cc. 149–150v (17. децембар 1678): „[...] Quanto alla seconda scrittura basterà alla Ser[eni]tà V[ost]ra avere nostra humillissima rellatione cavata dal Processo legalmente formato di nostro ordine da Un nodaro dell' Avogaria di Commun sopra il fatto seguente[...]“⁷⁴. Није позната година оснивања Магистратуре државних адвоката (*Avogaria di comun*). Имала је задатак да штити државне интересе, право да подиже оптужнице и контролише спровођење државних закона: Andrea Da Mosto, *L'Archivio di stato di Venezia: indice generale, storico, descrittivo ed analitico*, Tomo I, Roma 1937, 68.

⁷³ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Seconda serie, b. 170 (17. јул 1723).

⁷⁴ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Risposte, b. 177, c. 218–218v (13. август 1731).

⁷⁵ Сан Анђело (S. Angelo) је популаран назив за парохијалну цркву S. Michele Arcangelo која је подигнута у 10. веку: Giuseppe Tassini, *Curiosità veneziane*, Venezia 2001, 22–23.

трговце и једног носача (*faschino*) приликом истовара неколико бала дувана из гондоле. У сукобу који је потом уследио био је рањен један од кријумчара, скадарски трговац Сулејман Ђера (*Soliman Gera*), и трговац Зако Миса (*Zacco Missa*). Две бале дувана су пронађене у кампанилу цркве Сан Анђело, измерене и пренете у складиште.⁷⁶ Још једно кријумчарење дувана у којем су учествовали трговци из Скадра забележено је 1771. године захваљујући пријави доушника одговорног управнику патролних барки у служби државног закупа соли Франческу Фиђољу (*Francesco Figiolo Capetanio delle Barche del Partito Generale de Sali*). Пријављено је да трговац поседује 700 или 800 либара дувана у фондаку за муслиманске трговце. Захваљујући пријави анонимног доушника, кријумчарење је предупређено. Пронашавши особу од поверења, уговорили су са скадарским трговцима лажну куповину дувана код острва Сан Секондо⁷⁷ и на тај начин направили заседу.⁷⁸

Османски трговци су проналазили разне начине да кријумчаре робу у Венецији. Пре пријављивања робе Магистрату за здравство, велике свежњеве су раздвајали у мања паковања која би затим знатно лакше сакрили. Ово је спречавано тако што је, одмах по пристизању, дуван преношен у јавни фондако (*publico Fontico*). На овај начин трговцима није остављано време да изврше препакивање дувана у мање свежњеве и тако га прокријумчаре.⁷⁹ Често су османски трговци за скривање робе користили сепете⁸⁰ (*seppetti*) у којима су носили своје личне ствари. Постепено су трговци почели да користе знатно веће кошарице (*seppetti aggranditi*) у којима су лакше скривали и већу количину робе. На ово је 1625. године скренуо пажњу Сенат, упозоривши кнеза и капетана у Сплиту и Магистрат за трговину у Венецији. Према њиховој наредби сваком трговцу је било

⁷⁶ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Processi, b. 921 (24. мај–13. август 1746).

⁷⁷ *San Secondo* је острво које се налази на северу венецијанске лагуне. Најпре је породица Бафо 1034. године овде подигла бенедиктински манастир. У то време је острво носило назив Сант Ерасмо, да би 1237. године добило садашње име, након што су на њега пренете мошти Сан Секонда д' Асте. Од 1533. године је на острву манастир доминиканаца: Domenico Codagli, *Historia dell'isola e monasterio di S. Secondo di Venetia*, Venezia 1609.

⁷⁸ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Processi, b. 923 (25. април – 15. мај 1771).

⁷⁹ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Risposte, b. 177, cc. 93–94 (5. мај 1730).

⁸⁰ Сепет (*sèpet*) је реч персијског порекла (*seped*) која означава кошарицу, корпу: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1966, 559.

дозвољено да носи једну или две кошарице, али стандардне величине. Оне нису смеле да буду коришћене у друге сврхе, осим за чување одеће, веша и других личних ствари.⁸¹

Ипак, забележено је да су на овај начин трговци кријумчарили и дуван. Дуван спакован у сепете покривали су бишкотима (*biscotto*, суви хлеб) или неком танком тканином⁸², а садржај корпе су пријављивали као намењен за личну употребу. На овај начин је дуван прокријумчарило неколико скадарских трговаца који су 1730. године стигли у Венецију дубровачком фелуком⁸³. Трговци су пријавили Магистрату за здравство (*Provveditori alla Sanità*)⁸⁴ девет свежњева дувана, а сакрили укупно три свежња, пет сандука и шест кофа с дуваном. Откривши непријављену робу, званичници Магистрата за здравство су трговцима одузели целокупну количину дувана. На ово су трговци реаговали подневши молбу Магистрату за трговину. Као представник седморо скадарских трговаца, од којих су двојица били исламске, а петорица хришћанске вероисповести, трговац Расим Хаџи Осман (?) (*Rassan di Agisman Turco da Scutari*) се обратио Магистрату за трговину. Тврдивши да је накнадно откривен дуван намењен једним делом за поклоне пријатељима, а делом за личну употребу, трговци су захтевали повраћај дувана. На овај захтев Магистрат за трговину није одговорио позитивно, остајући при одлуци

⁸¹ Pompeo Molmenti, „Il contrabbando sotto la Repubblica Veneta”, *Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti* LXXVI (1916–1917), Parte seconda, 1017–1018.

⁸² У 17. веку је забележено да су на сличне начине османски трговци кријумчарили и оружје, љускасте или грудне оклопе (итал. *zaco*, лат. *lorica*). Скривали су их у својим сепетима, умотавали у скјавине (*schiavine*) или платна за постељу: ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Risposte, b. 153, cc. 195v–196 r (15. октобар 1645).

⁸³ Фелука (*feluca*) је био мањи брод на једра и весла: Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia 1829, 214.

⁸⁴ Магистрат за здравство у Венецији је био административни орган основан 1485. године. Његове надлежности су се тичале здравственог стања целог града, па је тако контролисао лазарете, чистоћу улица, разних смештаја у граду, сахране и друго: A. Da Mosto, *L'Archivio di stato di Venezia*, 211.

да дуван буде складиштен у градском фондаку (*pubblico fontico*)⁸⁵, до нове наредбе.⁸⁶

У циљу спречавања сваког недозвољеног уноса дувана у Венецију, Магистрат за здравство је наредио додатну контролу у лазаретима. У градским лазаретима у Венецији посебни чувари (*guardiani*) су били задужени за преглед робе османских трговаца. Ово је било обављано кришом, тако да о томе не буду обавештени османски трговци и други чувар додељен њима. Као и у Венецији, контрола је вршена у лазаретима Сплита и Новог где су османски трговци одржавали свој контумац. Прегледане су све бале, пакети, кутије и друга паковања с циљем да се попише роба коју су трговци доносили у Венецију. На једном документу (*Rollo*) је посебно бележена сва пронађена и премерена количина дувана и соли. Овако сачињен попис робе морао је бити направљен у два примерка. Један примерак је из сваке луке био намењен Магистрату за здравство, а други капетану брода на коме се превозила роба османских трговаца.⁸⁷

⁸⁵ Складишта за једну врсту робе такође су могла носити назив „фондако“. Први фондако за складиштење робе у Венецији основан је у 12. веку. То је био фондако у којем је складиштено само брашно (*Fontego della farina*). Овај фондако је вероватно био основан у време владавине дужда Себастијана Зјанија (1172–1178), а налазио се у зони Ријалта: Ennio Concina, *Fondaci. Architettura, arte e mercatura tra Levante, Venezia e Alemagna*, Venezia 1997, 116–125. Сасвим је сигурно да је у Венецији постојала нека врста градског фондака где је складиштен дуван. Осим у горенаведеном примеру, 1730. године се у извештају Магистрата за трговину још једном помиње градски фондако (*publico Fontico*) у који је дуван преношен одмах по пристизању. Складиштење дувана у посебном фондаку се наставило и наредне године када је поново забележено да је дуван који су кријумчарили скадарски трговци однет у градски фондако (*publico Fontico*). Један проглас из 1757. године указује да је дуван складиштен у фондаку који се налазио испред цркве Сан Тома (San Tomà). У оквиру другог прогласа из исте године назначено је да се дуван мора складиштити у градском фондаку који је био у власништву закупца (*Pubblico Fontico del Partitante*), осигуран с два кључа. С друге стране, постоји могућност да је градски фондако за дуван увек било неко друго складиште изнајмљено од закупца за државну набавку дувана: ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Risposte, b. 177, cc. 93–94, 218–218v (5. мај 1730; 13. август 1731); ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Seconda serie, b. 171, *Tabacco estero – stampe* (18. април 1757).

⁸⁶ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Risposte, b. 177, cc. 93–94 (5. мај 1730).

⁸⁷ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Seconda serie, b. 171, *Tabacco estero – stampe* (18. мај 1754; 16. март 1758).

Надзорник (*custode*) фондака за муслиманске трговце (*Fondaco dei Turchi*)⁸⁸ био је у дужности да пријави Магистрату за трговину свако недозвољено држање или продају дувана у оквиру фондака. Једну такву пријаву је 1722. године поднео Вентура Гаспарото, тадашњи надзорник. Током обиласка фондака надзорник је приметио око 15 бала дувана у једној соби у којој су становали трговци. Након што их је ближе прегледао, приметио је да су на балама исписана имена трговаца, Ибрахима, Синана и Османа, пореклом из Драча.⁸⁹ Ово није био једини пример кријумчарења дувана у фондаку. Вероватно због честих пријава, Сенат је 1729. године овластио чланове Магистрата за трговину да испитају у којој мери се поштују регулације које се тичу дувана, да ли се дуван уноси у фондако за муслиманске трговце и да ли га трговци из овог фондака продају. Након обављене истраге чланови Магистрата су закључили да муслимански трговци већ дужи низ година доносе велику количину дувана у фондако. Дуван је био уношен у цаковима, кофама и сандуцима (*in sachi, coffe e casse*) и недозвољено складиштен у спаваоницама. Поједини трговци су продавали дуван испред фондака или на малој удаљености од њега, „дозивајући купце речима или гестом“ (*invitano ó con la voce ó con i mosi indistintamente lo compratori*).⁹⁰ У истом извештају из 1729. године забележено је мишљење да су „сви муслимански трговци склони кријумчарењу“ (*che tutti quei Turchi sono contrafacienti*).⁹¹ Други извештај исте магистратуре указује да је фондако за муслиманске трговце у Венецији био виђен као „расадник сваког кријумчарења“ (*il Fontico de Turchi può dirsi il semente di tutti li contrabandi*).⁹² Можемо само да претпоставимо да је овај став био изазван честим пријавама недозвољеног држања и продаје дувана у фондаку. Вероватно је због овога Сенат одлучио да именује још једног функционера за надгледање муслиманских трговаца. Донета је одлука да буде запослена једна особа

⁸⁸ Од 1621. године у Венецији је постојао фондако за муслиманске трговце у парохији Сан Ђакомо дал Орио. Муслимански трговци са османске територије били су у обавези да станују у овом фондаку. Робу коју су доносили морали су да депонују у магацинима који су постојали у оквиру фондака: ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Seconda serie, b. 187 (27. мај 1621).

⁸⁹ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Diversorum, b. 348, fol. n° 44 (13. март 1722).

⁹⁰ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Risposte, b. 177, cc. 24v–25 (21. мај 1729).

⁹¹ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Risposte, b. 177, cc. 24v–25 (21. мај 1729).

⁹² ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Diversorum, b. 360 (без датума).

која ће бити помоћник надзорнику (*sotto custode*), а чија ће надлежност бити да контролише пристизање робе у фондако и спречава кријумчарење. Не можемо са сигурношћу рећи када је тачно овај службеник именован, али се у документима Магистрата за трговину први пут помиње 1753. године. Ова магистратура је била задужена да одабере особу за службу и изда му сва неопходна упутства за рад. Основни задатак помоћника надзорника фондака је био да контролише унос дувана и соли, робе од значаја за државне финансије. Формирана су и правила која је морао да следи. Зарад боље контроле, помоћник надзорника је морао да станује у фондаку. Он је био дужан да, дању и ноћу, отворено или тајно, надгледа да ли неко од муслиманских трговаца, венецијанских поданика или странаца, уноси дуван у фондако. Када би приметио недозвољену продају било које количине дувана, био је у обавези да о томе поднесе извештај члановима Магистрата. Овај функционер је добијао пола плате од закупца државне набавке дувана, а другу половину од закупца за набавку соли. Уколико би изабрана особа након неког периода била виђена као недостојна обавеза које су јој дате, била би уклоњена с те позиције, а на њено место би био одабран други службеник. Међутим, није било одређено да ће ова функција бити редовно обнављана.⁹³ Стога није најјасније да ли се избор помоћника надзорника наставио и у наредним годинама. Један податак наводи на закључак да је у једном моменту ова служба престала да постоји. У регулацијама фондака из 1762. године помоћник надзорника (*sotto custode*) се не помиње, а све обавезе које се тичу контроле уноса дувана наведене су као дужност регуларног надзорника (*custode*).⁹⁴ Још једном окарактерисавши фондако за муслиманске трговце као место недозвољене продаје дувана, Магистрат за трговину је 1757. године наредио да се испред фондака објави проглас о правилима трговине дуваном у Венецији. Наређено је да се овај закон истакне на оба улаза у фондако, да би сви трговци могли да се информишу.⁹⁵

⁹³ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, b. 966 (1753).

⁹⁴ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, b. 966 (20. септембар 1762).

⁹⁵ „[...] e perchè rendesi più che mai osservabile il Fontico de Turchi, come luogo nel quale viene condotta a ricoversarsi gran quantità di Tabacco, e poi da Turchi venduta, contrattata, e barattata, or in poca, ed ora in molta quantità a misura del genio de Compratori, di qui è, che intendendosi egualmente sogetti li Conduttori, Venditori e Compratori de Tabacchi in detto luogo alle pene di sopra cominate, doverà il presente non solo esser pubblicato nelle vicinanze di detto Fontico, mà altresì affisso ai Portoni da Terra, e da Acqua del medesimo, onde resti universalmente noto, e con la propria pubblicità disarmi ogn' uno d'una affettata ignoranza, & inscienza del Pubblico co-

У изворима који бележе кријумчарење дувана у Венецији налазимо податке о последицама које су трговци са османског Балкана трпели због непоштовања венецијанског закона. Неки од облика кажњавања подразумевали су одвођење у притвор, плаћање новчане казне или протеривање из Венеције. Скадарски трговац Зенил/Замил/Цамил (?) (*Zenil/Zamil Turco di Scutari*) био је одведен у притвор, након што га је 1678. године Бенедето Силвестрони пријавио за кријумчарење дувана. Трговац је био ухваћен на Ријалто тржници заједно с још двојицом колега и сандуком (*cassa*) у којем је имао око 100 либри⁹⁶ дувана у листовима. Након што је скадарски трговац одведен у притвор, неколико његових колега је уложило молбу за његово ослобођење, што је и одобрено уз плаћање кауције у износу од 1.000 дуката.⁹⁷ Протеривање из Венеције налазимо као пример кажњавања још једног трговца пореклом са османског Балкана. Надзорник фондака је 1729. године пријавио трговца Мехмеда Асића (*Mehemet Asich Turco Albanese*) због илегалне трговине дуваном. Осим њега, забележено је да су се редовним кријумчарењем дувана бавила још тројица трговаца из фондака (*Ussein Piccolo, Assan Sala, Soliman*). Након овога је донета одлука да се именовани удаље из Венеције.⁹⁸ Међутим, Мехмед Асић се није одмах повиновао венецијанској наредби. Тек после извесног времена трговац је напустио Венецију и отпутовао на сајам у Синагаљи. По завршетку сајма Мехмед се вратио у Венецију друмским путевима, избегавајући поморске руте и контролу на њима. Убрзо пошто је стигао у град, пријављено је да је супротно свим државним наредбама виђен како се слободно креће Тргом Светог Марка. Страхујући да ће његов поступак дати лош пример, чланови Магистрата за трговину су замолили дужда да их посаветује, у складу са свим претходним одлукама Сената, о даљем поступању с овим трговцем.⁹⁹

mando. [...]“: ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Seconda serie, b. 171, *Tabacco estero – stampe* (18. април 1757).

⁹⁶ Либра је мера за тежину. Лака венецијанска либра је износила 301,229 грама, а тешка 476,999 грама: Nataša Bajić-Žarko, *Split kao trgovačko i tranzitno središte na razmeđu istoka i zapada u 18. stoljeću*, Split 2004, 20, нап. 44.

⁹⁷ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Risposte, b. 159, cc. 149–150v (17. децембар 1678).

⁹⁸ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Risposte, b. 177, cc. 24v–25, 33v (21. мај 1729; 7. јул 1729).

⁹⁹ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Risposte, b. 177, cc. 37v–38 (23. август 1729).

Кријумчарењем дувана бавили су се и венецијански поданици са територије Боке Которске, а становници Доброте били су забележени као најактивнији у илегалној трговини. Упркос привилегијама које су уживали, бродовласници и трговци Доброте су изражавали своје незадовољство венецијанским законом. Генерални провидур Ђеролимо Кверини је 1744. године записао да постоје докази да скоро сви трговци из Бокототорског залива послују на недозвољен начин, противно венецијанским прописима. Посебно је скренуо пажњу на насеље Доброта, нагласивши да је већина њеног капитала стечена кријумчарењем. Сви бродови су поседовали уредне папире, али су најчешће укрцавали робу без надзора, па су били у могућности да исту не пријаве на царини. Предложио је да се охрабре шпијунске службе, протерају сумњиви сарадници из града, појача надзор и забране плитка пловила која су лако прилазила неприступачним деловима обале.¹⁰⁰ Тако је 1744. године државни инквизитор за царину донео одлуку да се спроводи строжа контрола бродских докумената. Било је забрањено свим Доброћанима да изнајмљују мање бродове, пјелеге, које су биле погодне за крцање кријумчарене робе. Такође, донета је уредба да могу да уплове у Венецију само преко Маламока и Лида, док су им остале луке у Венецији биле забрањене због слабог надзора.¹⁰¹ У илегалној трговини Доброћана примећено је, као и код скадарских трговаца, да су робу попут вуне и дувана паковали, тврдећи да је у питању лично власништво.¹⁰²

За контролу кријумчарења дувана посебно су значајну улогу имали венецијански представници у Драчу. Заменик конзула Драча је 1759. године скренуо пажњу на учестало удруживање венецијанских поданика са становницима Бара у кријумчарењу дувана. Он је открио једну недозвољену трговину када су патрон Кристофоло Перановић и браћа Зуане и Марко Андрић, пореклом из Столива, сарађивали са становницима Бара у кријумчарењу дувана. Они су продавали дуван на скели реке Ишми по цени знатно већој од 24 аспре по оки дувана. Столивљани су један део од укупне количине од 900 бала дувана однели у Анкону, а део у Трст.¹⁰³

¹⁰⁰ M. I. Milošević, „Nosioci pomorske privrede Dobrote“, 113–114.

¹⁰¹ M. Milošević, „Neki aspekti privrede Boke Kotorske“, 1792.

¹⁰² M. I. Milošević, „Nosioci pomorske privrede Dobrote“, 113.

¹⁰³ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Lettere, Durazzo, b. 665 (1. децембар 1759).

*

Производња дувана на османском Балкану тема је која је одавно присутна у историографији. Амброз Капор је истакао да је највећа количина дувана који је увозен у Дубровник доношена из Бара, Улциња, Скадра, Драча и Кроје. Осим тога, Капор је указао на то да су током 18. века трговци из Мостара, Сарајева, Травника и Високог доносили дуван у Дубровник.¹⁰⁴ У дубровачким документима је 1791. године забележено да је најбољи дуван за конзумирање долазио из Кроје и Тиране.¹⁰⁵ С друге стране, указано је и на производњу дувана на дубровачкој територији.¹⁰⁶ Захваљујући венецијанским изворима, у могућности смо да још једном скренемо пажњу на узгајање „краљевске биљке“ на османском Балкану. У контексту венецијанско-османских трговачких односа, посебно робне размене с балканским подручјем, свакако је од значаја истаћи под којим условима се обављала ова трговина, ко је учествовао у државној набавци, а ко у недозвољеној продаји дувана. Као активни у преносу дувана са балканске територије у Венецију истичу се, како млетачки, тако и балкански трговци. Премда је унос дувана у Венецији морао да се обавља под окриљем државног монопола, наведени примери, ипак, показују да то није увек био случај. Такође, јасно је да су се услови пословања на османској територији могли мењати заједно са сменом царинског службеника за дуван у Драчу, те зависити и од годишњег рода дувана. С друге стране, захваљујући истакнутим проблемима на које је Венецијанска република наилазила у набавци дувана, још једном можемо да посведочимо о динамици венецијанско-османских трговачких односа.

¹⁰⁴ Ambroz Kapor, *Proizvodnja duvana u Bosni i Hercegovini od prvih početaka do 1943. godine*, Mostar 1953, 17–20.

¹⁰⁵ А. Капор, „Апалт дувана у Дубровачкој републици“, 259.

¹⁰⁶ Pavo Ivanković, „Proizvodnja duhana na dubrovačkom području“, *Zbornik dubrovačkog primorja i otoka 2* (1988) 185–221.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Archivio di Stato di Venezia (ASVe), Cinque Savi alla Mercanzia:
Prima serie, b. 966
Prima serie, Risposte, bb. 154, 159, 177
Prima serie, Lettere, bb. 665, 666
Seconda serie: bb. 187, 170, 171
Seconda serie, Diversorum: b. 360
Seconda serie, Processi: bb. 921, 923

Објављени извори –Published Primary Sources

Boerio, Giuseppe, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia 1829.
Codagli, Domenico, *Historia dell'isola e monasterio di S. Secondo di Venetia*, Venezia 1609.
Dizionario universale osia repertorio ragionato di giurisprudenza e quistioni di diritto dell'avvocato Filippo Carillo, tomo IX, Venezia 1839.

Литература – Secondary Works

An Economic and Social History of Ottoman Empire (1300–1914), vol. 1, 1300–1600, Eds. Halil Inalcik and Donald Quataert, Cambridge 1994.

Bajić-Žarko, Nataša, *Split kao trgovačko i tranzitno središte na razmeđu istoka i zapada u 18. stoljeću*, Split 2004.

Bertoša, Miroslav, „Tra pieceri e guadagni: “Erba santa” dall’ uso all’ abuso. Contributo alla storia del tabacco nell’Istria dell’Settecento“, *Atti XXXI* (2001) 9–35.

Bianco, Furio, „Ribellismi, rivolte antifiscali e repressione della criminalità nell’Istria del ’700“, *Acta Histriae* III (1994) 149–164.

Bianco Furio, „La frontiera come risorsa. Il contrabbando di tabacco nella Repubblica di Venezia in età moderna“, u: *Mobilità spatiale et frontières – Räumliche Mobilität und Grenzen*, „Histoire des Alpes – Storia delle Alpi – Geschichte der Alpen“ 3 (1998) 213–226.

Borgherini-Scarabellin, Maria, *Il Magistrato dei Cinque Savi alla Mercanzia dalla istituzione alla caduta della Repubblica*, Venezia 1925.

Brodel, Fernan, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII veka*, Knj. 1, *Strukture svakodnevnice: moguće i nemoguće*, Beograd 2007.

Caracausi, Andrea, *Dentro la bottega. Culture di lavoro dentro una città moderna*, Venezia 2008.

Caramagnani, Marcello, *Le isole del lusso. Prodotti esotici, nuovi consumi e cultura economica europea, 1650–1800*, Milano 2010.

Concina, Ennio, *Fondaci. Architettura, arte e mercatura tra Levante, Venezia e Alemagna*, Venezia: Marsilio 1997.

Darling, Linda T., „Ottoman Customs Registers (Gümrük Defterleri) as Sources for Global Exchange and Interaction“, *Review of Middle East Studies* 49/1 (2005) 3–22.

D'Alberton Vitale, Rossa, „La scala di Durazzo negli anni del console Rosa (1705-1733)“, *Studi veneziani* n. s. 33 (1997) 225–245.

Da Mosto, Andrea, *L'Archivio di stato di Venezia; indice generale, storico, descrittivo ed analitico*, Tomo I, Roma 1937.

Fleet, Kate, „Tax-farming in the Early Ottoman State“, *The Medieval History Journal* 6/2 (2003) 249–258.

Fotić, Aleksandar, „The Introduction of Coffee and Tobacco to the Mid-West Balkans“, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* 64/1 (2011) 89–100.

Gerber, Haim, „Muḳāt'a“, u: *The Encyclopaedia of Islam, New Edition*, vol. VII, MIF-NAZ, Eds. P.J. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel and W.P. Heinrichs, Leiden 1993.

Ivanković, Pavo „Proizvodnja duhana na dubrovačkom području“, *Zbornik dubrovačkog primorja i otoka* 2 (1988) 185–221.

Kapor, Ambroz, „Apalt duhana u Dubrovačkoj republici“, *Starine JAZU* 51 (1962) 223–266.

Kapor, Ambroz, *Proizvodnja duvana u Bosni i Hercegovini od prvih početaka do 1943. godine*, Mostar 1953.

Kütükoğlu, Mübahat, „Ahidnames and Trade Pacts“, u: *The Great Ottoman-Turkish Civilization 2: Economy and Society*, Eds. Kemal Çiçek, Ercüment Kuran, Nejat Göyünç, Halil İnalçık, İlber Ortaylı, Güler Eren, Ankara 2000, 207–219.

La bottega del caffè. I caffè veneziani tra '700 e '900, a cura di Danilo Reatto ed Elisabetta Dal Carlo, Venezia 1991.

Luca, Cristian, „The Dynamics of Commercial Activity in the Ottoman Port of Durazzo during the Consulate of Zorzi (Giorgio) Cumano (1699–1702)“, u: *Small is Beautiful? Interlopers and Smaller Trading Nations in the Preindustrial Period. Proceedings of the XVth World Economic History Congress in Utrecht (Netherlands) 2009*, Eds. M. A. Denzel, J. de Vries, P. Robinson Rössner, Stuttgart 2011, 177–200.

Milošević, Miloš I., „Nosioći pomorske privrede Dobrote prve polovine XVIII vijeka“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* VIII (1959) 99–133.

Milošević, Miloš, „Neki aspekti privrede Boke Kotorske u doba mletačke vladavine (1420–1797)“, u: *Pomorski zbornik povodom 20-godišnjice dana mornarice i pomorstva Jugoslavije, 1942–1962*, ured. Novak Grga i Vjekoslav Maštrović, Zagreb 1962, 1785–1817.

Molmenti, Pompeo, „Il contrabbando sotto la Repubblica Veneta“, *Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti* LXXVI (1916–1917), Parte seconda, 977–1021

Pamuk, Şevket, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge 2000.

Preto, Paolo, *I servizi segreti di Venezia. Spionaggio e contraspionaggio ai tempi della Serenissima*, Milano 2010.

Setton, Keneth Meyer, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia 1991.

Stella, Antonio, „Il monopolio dei tabacchi nella Repubblica veneta“, *Anali di reale istituto tecnico e nautico di Napoli Giovan Battista della Porta*, anno X, Napoli 1893, 3–41;

Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1966.

Tassini, Giuseppe, *Curiosità veneziane*, Venezia 2001.

Traljić, Seid, „Trgovina Bosne i Hercegovine s lukama Dalmacije i Dubrovnika u XVII i XVIII stoljeću“, u: *Pomorski zbornik povodom 20-godišnjice dana mornarice i pomorstva Jugoslavije, 1942–1962*, ur. Novak Grga i Vjekoslav Maštrović, Zagreb 1962, 341–371.

Traljić, Seid, „Izvoz bosanske robe preko splitske luke u 18. stoljeću“, u: *Pomorski zbornik društva za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije*, knj. 3, Zadar 1965, 809–827.

Treccani vocabolario, bottéga: <https://www.treccani.it/vocabolario/bottega/>

(прегледано 25. 3. 2021).

Treccani vocabolario, squadriglia: <https://www.treccani.it/vocabolario/squadriglia/>
(прегледано 25. 3. 2021).

Винавер, Винавер, *Преглед историје новца у југословенским земљама (XVI–XVIII век)*, Београд 1970. [Vinaver, Vuk, *Pregled istorije novca u jugoslovenskim zemljama (XVI–XVIII vek)*, Beograd 1970]

Историја Османског царства, прир. Робер Мантран, Београд 2002. [*Istorija Osmanskog carstva*, прир. Rober Mantran, Beograd 2002]

Матковски, Александар, „Кон раната историја на тутунот на Балканскиот полуостров со посебен осврт на Македонија“, *Гласник на Институтот за национална историја* 2–3 (1966) 135–179. [Matkovski, Aleksandar, „Kon ranata istorija na tutunot na Balkanskiot poluostrrov so poseben osvrt na Makedonija“, *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija* 2–3 (1966) 135–179]

Поповић, Тома, *Дубровник и Турска у XVI веку*, Београд 1973. [Popović, Toma, *Dubrovnik i Turska u XVI veku*, Beograd 1973]

Фотић, Александар, „(Не)спорно уживање: појаве кафе и дувана“, у: *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, прир. Александар Фотић, Београд 2005, 261–301. [Fotić, Aleksandar, „(Ne)sporno uživanje: pojava kafe i duvana“, u: *Privatni život u srpskim zemljama u osvit modernog doba*, прир. Aleksandar Fotić, Beograd 2005, 261–301]

Marija Andrić

**TRADE AND SMUGGLING OF TOBACCO BETWEEN VENICE
AND THE OTTOMAN BALKANS**

Summary

Ever since a printed legislated act concerning tobacco trade came from Naples to Venice, the Venetian government began thinking of creating a legal tobacco monopoly. This means that supplying and selling of tobacco went under the state control. The Venetian Republic put on the auction sale the right for supplying tobacco and collecting all income from its trade. The right was given to the person who bid the highest amount. These leaseholders (i.e. tax-farmers) could hire maritime traders to provide them with tobacco. Merchants from Dobrota (the Bay of Kotor) got actively involved in tobacco trade. Employed by Venetian leaseholders, these merchants sailed to Drač (Durrës) as captains and ship-owners. The main intention of this paper is to point out some problems that Venetian subjects had to deal with when trading in this Ottoman port. As the Venetian consul resided in Drač, merchants from Dobrota could turn to him and ask for assistance. Usual difficulties were encountered in customs paying and communication with the Ottoman customs officers. On the other hand, Venice struggled to stop tobacco smuggling. Merchants from the territory of the Ottoman Balkans appeared to be active in this illegal trade. Frequently noted as the ones that did not respect Venetian laws on tobacco trade were merchants from Skadar (Shkodër). Apart from them, traders from the Bay of Kotor also took advantage of tobacco trade and illegally imported this merchandise. However, enjoyment of tobacco quickly became common tradition in Venice, as in the other parts of the Mediterranean, while at the same time important for the Venetian finances. Therefore, controlling tobacco trade and prevention of smuggling was an important task of the Republic.

Оригиналан научни рад

Примљен: 31.03.2021.

Коначно прихваћен за објављивање: 28.06.2021.